

کمال انسان

از دیدگاه قرآن و روایات

www.ketab.ir

دکتر علی موحدیان عطار

سرشناسه	موحیدیان عطار، علی، ۱۳۴۰ -
عنوان و نام پدیدآور	کمال انسان از دیدگاه قرآن و روایات/علی موحیدیان عطار.
مشخصات نشر	اصفهان: هرمان، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	۴۱۶ ص؛ ۲۱/۵ در ۱۴/۵ س.م.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۶۹۰۲-۴۰-۳: ۱۳۰۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی: فیپا	
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	کمال -- جنبه‌های قرآنی
موضوع	Perfection -- Qur'anic teaching:
موضوع	کمال -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	Perfection -- Religious aspects -- Islam:
موضوع	انسان (اسلام):
موضوع	Theological anthropology -- Islam:
رده بندی کنگره	۱۰۳/۳BP:
رده بندی دیویی	۲۹۷/۱۵۹:
شماره کتابشناسی ملی	۶۱۳۱۱۹۳:

اصفهان - خیابان چهارباغ بالا - نرسیده به زمزم - پلاک ۲؛ شماره تماس: ۰۹۱۳۱۱۷۲۶۴۲

نام کتاب:	کمال انسان (از دیدگاه قرآن و روایات)
نویسنده:	علی موحیدیان عطار
مدیر تولید:	سیدمحمد رضا سمسارزاده
صفحه آرا:	اکرم ملک نژاد
طراح جلد:	غلامرضا موحیدیان عطار
پایگاه اینترنتی:	شماره استاندارد بین المللی کتاب:
www.iranpub.com	۹۷۸-۶۲۲-۶۹۰۲-۴۰-۳

«کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و مخصوص پدیدآورنده است»

فهرست

پیش‌گفتار.....	۱۳
مقدمه.....	۱۷
ماهیت و ساخت‌های وجود انسان.....	۲۰
ماهیت انسان.....	۲۰
تعریف انسان از تحلیل آموزه‌های قرآنی و روایی.....	۳۰
حقیقت انسان.....	۳۹
ساخت‌های وجود انسان.....	۴۴
ساخت‌های وجود انسان در نظام معرفتی قرآن و روایات.....	۴۷
ساخت‌های وجود انسان در قرآن.....	۴۹
ساخت‌های وجود انسان در روایات.....	۵۴
ذاتی و عرضی انسان (انسان در ذات خود چیست؟).....	۷۰
هدف از آفرینش انسان.....	۷۴
مفهوم «کمال».....	۸۷
کمال در لغت و در اصطلاح.....	۸۷
صورت‌ها و فرض‌های مختلف از مفهوم کمال.....	۹۰
کمال یا هنجارمندی.....	۹۱
کمال غیر اکتسابی و کمال اکتسابی.....	۹۲
کمال همه‌جانبه و جوهر کمال.....	۹۲
کمال مطلق و کمال نسبی.....	۹۴
کمال حداکثری و کمال حداقلی.....	۹۵

۹۷.....	کمال بالفعل و کمال بالقوه
۹۸.....	کمال اول و کمال ثانی
۱۰۰.....	کمال نوعی و کمال فردی
۱۰۱.....	کمال مقدمی و کمال غایی
۱۰۲.....	کمال عرضی و کمال جوهری
۱۰۳.....	کمال وجودی و کمال اخلاقی
۱۰۳.....	کمال یا سعادت
۱۰۷.....	جمع‌بندی درباره مراد این جستار از کمال
۱۰۸.....	دیدگاه‌ها درباره کمال انسان و معیار آن
۱۰۹.....	کمال انسان در ادیان
۱۱۰.....	کمال در ادیان و مکتب‌های هند
۱۱۱.....	کمال در ادیان چین
۱۱۳.....	کمال در آیین روستایی
۱۱۴.....	کمال در یهودیت
۱۱۶.....	کمال در مسیحیت
۱۱۷.....	کمال انسان در فلسفه یونان باستان
۱۱۸.....	کمال در مکاتب جدید فلسفی
۱۱۹.....	کمال انسان در دیدگاه روان‌شناسان
۱۲۳.....	کمال انسان در عرفان اسلامی
۱۲۴.....	کمال انسان از دیدگاه فلاسفه اسلامی
۱۲۸.....	آسیب‌شناسی تعاریف و تبیین‌ها درباره کمال

بررسی دیدگاه قرآن و روایات در باب کمال انسان

۱۳۴.....	دلالت‌های مستقیم آیات و روایات درباره جوهر کمال انسان
۱۳۵.....	یکم؛ روایات کل‌نگر
۱۳۵.....	دوم؛ روایات ناظر به زمینه‌های کمال
۱۳۸.....	سوم؛ روایات ناظر به ثمرات و نشانه‌های کمال
۱۳۹.....	دسته چهارم؛ روایات ناظر به جوهر کمال
۱۴۸.....	دلالت‌های غیرمستقیم آیات و روایات درباره کمال انسان

۱۴۹.....	۱- کمال انسان با نظر به غایات معنوی او.....
۱۵۱.....	قرب خدا.....
۱۵۴.....	لقای الاهی.....
۱۵۵.....	«ولایت» و مقامات مشابه.....
۱۵۹.....	فلاح یا سعادت.....
۱۶۱.....	حکمت.....
۱۶۵.....	مفهوم حکمت.....
۱۶۶.....	علم.....
۱۷۹.....	حکمت و علم.....
۱۸۱.....	رشد.....
۱۸۳.....	مفهوم رشد.....
۱۹۰.....	تقوا.....
۲۰۳.....	مفهوم تقوا.....
۲۰۸.....	بهترین معادل فارسی برای تقوا.....
۲۰۹.....	بررسی امکان تلقی تقوا به عنوان جوهر کمال انسان.....
۲۱۰.....	دفع چند اشکال بر نظریه غایت بودن تقوا.....
۲۱۷.....	یقین.....
۲۱۸.....	معنا و مفهوم یقین.....
۲۲۲.....	احسان.....
۲۲۷.....	عبودیت.....
۲۳۳.....	ماهیت عبودیت به عنوان کمال.....
۲۳۸.....	عبودیت و فتای عارفان.....
۲۳۹.....	عبودیت و تقوا.....
۲۴۱.....	عبودیت و تسلیم.....
۲۴۲.....	نتیجه بحث درباره نقش «عبودیت» در کمال انسان.....
۲۴۳.....	عقل.....
۲۴۹.....	مفهوم عقل به مثابه کمال.....
۲۵۱.....	عقل و علم.....
۲۵۵.....	تعقل و تزکیه.....

پیش گفتار

صاحب این قلم سالیانی است که به صدد کشف و تبیین دستگاهی معرفتی از دل قرآن و روایات برآمده است و در قالب پروژه‌ای با همین عنوان (تبیین نظام معرفتی قرآن و حدیث) به این مهم می‌پردازد. یکی از بخش‌های محوری این طرح، بخش مربوط به شناخت انسان است و از پرسش‌هایی که در این بخش مطرح می‌شود، همین موضوع کمال انسان می‌باشد. از آنجا که کار تحقیق و نگارش این موضوع به تفصیل بیشتری صورت گرفت، چنین دیده شد که شاید انتشار آن به صورت مستقل و در قالب یک کتاب، مناسب‌تر باشد. کتابی که پیش روی شماست، حاصل همین جستار است.

اگرچه نام این کتاب «کمال انسان» است، اما مقصد آن به‌طور خاص عبارت از یافتن «جوهر کمال انسان» یا آن چیزی است که کمال انسان بدان محقق می‌شود. در موضوع کمال انسان پرسش‌های متنوعی مطرح می‌گردد؛ مانند اینکه کمال چیست؟ عوامل کمال انسان کدامند؟ موانع کمال چیست؟ انسان کامل چه ویژگی‌هایی دارد؟ این کتاب در عین حال که به همه این موضوعات می‌پردازد، اما مهم‌ترین و اساسی‌ترین پرسشی که دنبال می‌کند این است که انسان به چه چیزی کامل می‌شود و عوامل متعدد و متنوع

کمال، سبب پیدایش چه چیزی در انسان می‌شوند که او را از دیگران کامل‌تر می‌کند؟ مراد ما از «معیار» یا «جوهر» کمال، دقیقاً همین است و در این جستار در پی کشف همین مؤلفه جوهری کمال از منظر قرآن و روایات اسلامی هستیم.

می‌دانیم که مکتب‌ها و ادیان مختلف به این پرسش پاسخ‌های متفاوتی می‌دهند و بر پایه همین پاسخ نیز هست که هر کدام راهی را به سوی کمال ترسیم می‌کنند. برخی ملاک و جوهر کمال را دانش و آگاهی فرد می‌انگارند، برخی آن را در عمل و رفتار فرد جست‌وجو می‌کنند، برخی دیگر در اخلاق و ویژگی‌های شخصیتی وی آن را معرفی می‌کنند و برخی نیز کمال انسان را به عقل او می‌دانند. اما، پرسش این است که قرآن و روایات اسلامی، به عنوان دو منبع اصلی دیدگاه‌های اسلام، چگونه به این پرسش پاسخ می‌دهد و کمال انسان را در اصل و اساس به چه می‌داند؟

این کتاب برای یافتن این پرسش ابتدا و در مقدمه کار، ماهیت و ساحت‌های وجود انسان را از منظر قرآن و روایات واکاویده و آنچه ذات و جوهر انسان را می‌سازد، برشناخته است. اضافه بر این، مروری بر موضوع هدف از آفرینش انسان در قرآن و روایات کرده است. همچنین، از باب مقدمه‌ای منطقی، مفهوم کمال و صورت‌ها و فرض‌های مختلفی را که می‌شود از «کمال» در نظر داشت، باز نموده و مراد و منظور خود از «کمال» را معین کرده است. علاوه بر این، در همین اول کار، برجسته‌ترین دیدگاه‌های مختلفی را که در باب کمال انسان وجود دارد، اعم از مکتب‌های فکری، ادیان و جریانات اندیشگی، مطرح ساخته است تا هم موضوع بحث را بهتر ایضاح کرده باشد و هم بتواند دیدگاه قرآن و روایات در باب جوهر کمال را، پس از کشف، با دیگر دیدگاه‌ها مقایسه کند.

پس از این مقدمه نسبتاً مفصل، به سراغ پرسش اصلی خود رفته و جوهر و معیار کمال انسان را از آیات قرآن و فقرات روایات پی‌جسته است. برای

دستیابی به پاسخی هرچه دقیق‌تر در این باره، نخست دلالت‌های مستقیمی را که در آیات و روایات درباره کمال انسان وجود داشته، مورد بررسی قرار داده است. آن‌گاه، با بررسی آیات و روایاتی که به‌طور غیر مستقیم دلالتی درباره معیار کمال انسان داشته را مورد تحلیل و بررسی قرار داده و از همه پاسخ همین یک پرسش را طلب کرده است که معیار و جوهر کمال انسان چیست؟

سه چیز در هر مکتب و دینی هست که به‌طور منطقی با کمال انسان مربوط است: یکم، غایباتی که برای سیر معنوی انسان ذکر می‌کنند؛ دوم، هدفی که برای آفرینش انسان مطرح می‌کنند؛ و سوم، ویژگی‌هایی که برای انسان‌های به کمال رسیده برمی‌شمرند. این جستار، از ربط منطقی موجود میان این سه موضوع با کمال استفاده کرده تا پی به دیدگاه قرآن و روایات درباره معیار و جوهر کمال انسان ببرد؛ پس برای این منظور، غایبات معنوی که برای سیر انسان در آیات و روایات بیان شده و همچنین هدفی که قرآن و روایات اسلامی برای خلقت انسان معرفی می‌کند و نیز ویژگی‌هایی که برای انسان‌های کمال یافته مطرح می‌سازد را مورد بررسی قرار داده است. علاوه بر این، نظری به ساحت‌های وجودی انسان و جوهری‌ترین ساحت او از منظر قرآن و روایات انداخته تا معلوم کند آنچه در خصوص معیار کمال انسان برشناخته، تا چه حد با مبانی انسان‌شناختی قرآن و روایات در وفاق است.

این جستار در ادامه کار و برای تکمیل بحث، دیدگاه به دست آمده از قرآن و روایات را با دیدگاه دیگر ادیان و مکاتب مقایسه کرده است؛ زیرا امید داشته تا از این رهگذر، ویژگی‌ها و زوایای بیشتری از دیدگاه قرآن و روایات در باب کمال انسان آشکار شود. و در نهایت، دو موضوع مهم را مورد بررسی قرار داده است: یکی غایت کمال انسان و دیگری عوامل و موانع کمال انسان.